

KA EVROPSKOM DRUŠTVU
OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka
Beograd, 2018

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

UREDNICI

Dr Lilijana Čičkarić
Prof. dr Aleksandar Bošković

RECENZENTI

Prof. dr Mirjana Bobić
Prof. dr Slobodan Zečević
Dr Bojan Todosijević

LEKTURA

Anka Jakšić

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Milorad Mitić

ŠTAMPA

RIC grafičkog inženjerstva
Tehnološko-metalurškog fakulteta, Beograd

zbornici

KA EVROPSKOM DRUŠTVU

OGRANIČENJA I PERSPEKTIVE

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

VLADIMIR MENTUS

Naučni saradnik u Centru za sociološka i antropološka istraživanja
Instituta društvenih nauka u Beogradu
vmentus@idn.org.rs

Materijalno blagostanje u Srbiji – subjektivni indikatori¹

Apstrakt

U radu se analizira materijalno blagostanje u Srbiji, mereno subjektivnim indikatorima. Podaci potiču iz poslednjeg talasa *European Quality of Life Survey* iz 2016. godine. Analizirani su indikatori: zadovoljstvo životnim standardom, samoprocena mogućnosti zadovoljenja potreba domaćinstva, samoprocena trenutne finansijske situacije domaćinstva u odnosu na situaciju od pre dvanaest meseci i zabrinutost o potencijalnoj nedovoljnosti prihoda u starom dobu ispitanika. Rezultati ukazuju na generalno nepovoljnu sliku subjektivnog materijalnog blagostanja u Srbiji. Osim toga, vršena je i komparativna analiza materijalnog blagostanja u Srbiji sa ostalim evropskim zemljama, merenog istim indikatorima, a koja je ukazala na relativno veoma nepovoljan položaj Srbije u odnosu na druge zemlje. U diskusiji su pružena glavna objašnjenja nepovoljne slike materijalnog blagostanja u Srbiji, koja se zasnivaju na analizi opšte ekonomske politike u zemlji tokom poslednje dve decenije.

Ključne reči: materijalno blagostanje, Srbija, subjektivni indikatori.

Indikatori materijalnog blagostanja

■ Materijalno blagostanje predstavlja jednu od ključnih komponenti ukupnog blagostanja, odnosno kvaliteta života (Taft et al. 2013). Može se odrediti kao potrošne mogućnosti ljudi i njihovo raspolaganje resursima (OECD 2013), ili kao obim mogućnosti zadovoljenja svih trenutnih potreba bez teškoća, i finansijski kapacitet da se to održi u budućnosti (United States Consumer Financial Protection Bureau 2015). U skladu s tim, ključni aspekti materijalnog

¹ Rad je napisan u okviru projekta Instituta društvenih nauka *Strukturne, društvene i istorijske promene srpskog društva u kontekstu evropskih integracija i globalizacije* (179039), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

blagostanja jesu: kontrola nad finansijama, kapacitet da se izbori s finansijskim šokom, mogućnost da se ispune materijalni ciljevi i sloboda da se u materijalnom smislu donose izbori kakvi se žele (*ibid.*). Osim što omogućava da se prošire potrošne mogućnosti i obezbede resursi u cilju zadovoljenja potreba, materijalno blagostanje donosi i neekonomske koristi, kao što su viši status ili stepen obrazovanja, veće zadovoljstvo životom, mogućnost života u bezbednijem i čistijem okruženju itd. (OECD 2011).

Na ovakve koristi materijalnog blagostanja ukazuje veliki broj dosadašnjih istraživanja. Za bogatstvo i prihode se pokazalo da su pozitivno povezani s mnogim pozitivnim ishodima, na primer, sa opštim kvalitetom života, uspehom, kvalitetom društvenih odnosa i međusobnim poverenjem, boljim fizičkim i mentalnim zdravljem, osećajem sreće, dužim životom, manjom učestalošću stresnih životnih događaja, nižom stopom smrtnosti novorođenčadi, nižom stopom viktimitea od nasilnih zločina, manjim zatvorskim kaznama za iste zločine, zatim, npr. tinejdžeri bogatih su ređe izbacivani iz škola itd. (Dunn and Mirzaie 2012; Hubler et al. 2016; Vladislavljević and Mentus 2018; Mentus 2017). Ovde, međutim, važi zakon opadajuće marginalne korisnosti – materijalno blagostanje je za opšte blagostanje naročito bitno kod siromašnijih pojedinaca, dok na višim nivoima bogatstva ono postaje sve manje bitna determinanta opšteg blagostanja ili kvaliteta života. Zbog toga je efekat materijalnog blagostanja na ukupno blagostanje, odnosno kvalitet života zavisen od nivoa na kojem se vrši analiza (Šoltés 2018). Povezanost između pomenutih varijabli – jača je na nižim nivoima materijalnog blagostanja kako u slučaju pojedinaca, tako i u slučaju zemalja kao jedinica analize (Proto and Rustichini 2013; Oishi et al. 2009; Deaton 2008; Veenhoven 2005; Schyns 2002; Frey and Stutzer 2001; Blanchflower and Oswald 2004).

Objašnjenje potonjeg krije se u teoriji potreba, prema kojoj, između ostalog, dohodak ima najjači uticaj na blagostanje kada omogućava zadovoljenje najosnovnijih fizioloških potreba. Na višim nivoima dodatne jedinice dohotka imaju sve slabiji efekat, jer su potrebe višeg reda uglavnom nematerijalne (Howell and Howell 2008). Na istom principu se zasniva i Inglehartova (Inglehart) hipoteza oskudice (Inglehart 1997; Inglehart and Velzel 2005) – prema kojoj se u uslovima oskudice vrhovni prioriteta daju materijalističkim ciljevima (poput ekonomske i fizičke sigurnosti), a u uslovima

prosperiteta postmaterijalističkim ciljevima (poput autonomije ili samoekspresije). To se empirijski pokazalo od 70-ih godina prošlog veka pa nadalje u mnogim zapadnim društvima. Zbog činjenice da su u ekonomski najrazvijenijim društvima materijalne potrebe stanovništva uglavnom zadovoljene, njihovo dalje zadovoljenje i dalje akumuliranje materijalnih dobara ne doprinose daljem uvećavanju kvaliteta života, dok više potrebe postaju prioritetnije.

Materijalno blagostanje u ovom istraživanju, kako je pomenuto, meri se subjektivnim indikatorima. Dok u objektivne socijalne indikatore spadaju one mere društvene stvarnosti koje nisu zavisne od pojedinčevih percepcija i ličnih evaluacija, subjektivni indikatori eksplicitno izražavaju subjektivna stanja pojedinaca, kao što su: percepcije, lična iskustva i emocionalna stanja, evaluacije, preferencije i vrednosne orijentacije (Noll 2013; Brügggen et al. 2017). U tom smislu, subjektivno materijalno blagostanje određuje se preko nekoliko glavnih aspekata – procene svoje ili finansijske situacije domaćinstva, zadovoljstva adekvatnošću prihoda, zadovoljstva životnim standardom, osećanja finansijske bezbednosti, aspiracije i postignuća vezanih za materijalna dobra itd. (Sirgy 2018). Ova vrsta indikatora omogućava uvid u to kako pojedinci sami ocenjuju svoje okolnosti, a koje često nemaju objektivni pandan. Takođe, subjektivni indikatori donekle omogućavaju predviđanje ponašanja i mnogih sličnih ekonomskih i društvenih ishoda, a mogu biti validni i za niz drugih informacija (v. Stiglitz et al. 2009).

Što se tiče međusobnog odnosa subjektivnih i objektivnih indikatora materijalnog blagostanja, veliki broj dosadašnjih istraživanja ukazao je na njihovu pozitivnu povezanost. Na primer, podaci iz osam istočnoevropskih zemalja skraja 90-ih godina prošlog veka ukazali su na postojanje pozitivne korelacije između objektivnog i subjektivnog materijalnog blagostanja (Hayo and Seifert 2003). Pri tome, objektivno blagostanje mereno je pomoću dohodovnih kvartila, s jedne strane, i indeksa materijalnih dobara (u koji je ulazilo posedovanje telefona, televizora u boji i automobila) s druge strane; sa subjektivnim materijalnim blagostanjem su takođe povezani i drugi objektivni indikatori, poput obrazovanja ili zaposlenosti. Longitudinalni podaci iz pet zapadnih zemalja ukazali su na to da je bogatstvo domaćinstva značajno povezano sa zadovoljstvom životnim standardom, ali i životom u celini (Headey et al. 2008). Podaci iz *Survey on Living Conditions and Poverty* iz 2003. godine, dobijeni na

uzorku od preko 20.000 ispitanika, takođe su ukazali da finansijsko zadovoljstvo može značajno predvideti prihode domaćinstva u apsolutnom smislu, kao i to da pojedinci ocenjuju svoju finansijsku situaciju uzimajući u obzir ne samo nivo prihoda, već i adekvatnost i održivost mogućnosti zadovoljenja svojih potreba (Vera-Toscano et al. 2006). Finansijsko zadovoljstvo studenata povezano je sa objektivnim ponašanjem u vezi s finansijama – uspešnim rukovođenjem budžetom i redovnom uštedom, ali i sa opštim zadovoljstvom životom (Xiao et al. 2009). Podaci na norveškom uzorku od 4.169 ispitanika ukazali su na to da je akumulirano bogatstvo (visoka finansijska imovina i nepostojanje velike zaduženosti) pozitivno povezano s finansijskim zadovoljstvom, naročito među starijim ispitanicima (Hansen et al. 2008).

S obzirom na takve nalaze, ekonomisti su se u svojim analizama dugo oslanjali samo na objektivne indikatore blagostanja i u tom smislu samo na izbore ekonomskih aktera u cilju analiziranja njihovog blagostanja (Stiglitz et al. 2009). U poslednje vreme, međutim, studije često ukazuju i na raskorak između subjektivnih i objektivnih indikatora i sve je prisutniji trend merenja posredstvom subjektivnih. Razlog leži jednim delom u činjenici da je pojedinačeva ocena subjektivnog kriterijuma samo jednim delom zasnovana na objektivnim okolnostima, a drugim delom na tome kako se pojedinac prilagođava okruženju, što se teško utvrđuje objektivnim indikatorima (Rammstedt 2009). Subjektivno ekonomsko blagostanje, kako pokazuju mnoga novija istraživanja, nije samo odraz materijalnih ili objektivnih životnih uslova – često je utvrđeno postojanje visokog zadovoljstva materijalnim blagostanjem u uslovima nepovoljnih objektivnih okolnosti, kao i obrnuto (Biswas-Diener and Diener 2006; 2009).²

Osim toga što mogu biti u raskoraku sa objektivnim indikatorima, subjektivni indikatori materijalnog blagostanja su bitni za izučavanje iz još dva razloga. Prvo, materijalno blagostanje je ključna ciljna varijabla ekonomske politike: bilo direktno preko maksimiziranja blagostanja, bilo stvaranjem odgovarajućih institucija. Tradicionalni ekonomski pristupi merenju blagostanja susreli su se s brojnim teškoćama u praksi, i s obzirom na rast dostupnosti kvalitetnih i sve obimnijih podataka unutar ove oblasti, u poslednje vreme

² Za neka od mogućih objašnjenja ovakvih nalaza v. Bruni and Porta, 2005; 2007.

empirijska istraživanja postaju sve učestalija (Rammstedt 2009). Drugo, pitanje da li i koliko se ljudi osećaju zadovoljno u vezi sa svojim materijalnim stanjem od velikog je značaja za njihovu podršku tržišnoj ekonomiji i demokratiji, što su bitni uslovi sprovođenja uspešne postsocijalističke transformacije (*ibid.*).

To je jedan od bitnih razloga zbog čega je potrebno istražiti materijalno blagostanje u Srbiji. Istraživanja ovog tipa, a naročito iz ugla subjektivnih indikatora, u velikoj meri su zanemarena u domaćoj istraživačkoj praksi. Efekat materijalnog blagostanja na opšte blagostanje ili kvalitet života bi u slučaju Srbije trebalo da je relativno veoma značajan, imajući u vidu trenutni nivo njene ekonomske razvijenosti, s jedne, i zakon opadajuće marginalne korisnosti, s druge strane.

Metod

Podaci korišćeni u statističkoj analizi potiču iz poslednjeg, četvrtog talasa *European Quality of Life Survey*. Taj istraživački projekat sprovodi se na internacionalnom nivou od 2003. godine u svim zemljama članicama Evropske unije, zatim Norveškoj i zemljama kandidatima za članstvo. U uzorke ulaze punoletni ispitanici, koji se anketiraju licem u lice. U svakoj od zemalja, minimalni broj ispitanika je 1.000, a u zemljama s većim brojem stanovnika po 2.000. Unutar svakog talasa ovog istraživanja pokriveni su svi aspekti kvaliteta života, u velikom broju slučajeva i subjektivno mereni.

Poslednji talas, iz 2016. godine, obuhvatao je 36.908 ispitanika iz 33 zemlje, minimalne starosti 18 i maksimalne 95 godina ($M = 49,05$, $SD = 18,17$), od kojih 51,7% žena i 48,3% muškaraca. Nacionalno reprezentativan uzorak iz Srbije je obuhvatao 1.056 ispitanika, minimalne starosti 18 i maksimalne 93 godine ($M = 48,79$, $SD = 17,38$), od kojih 51,9% žena i 48,1% muškaraca.

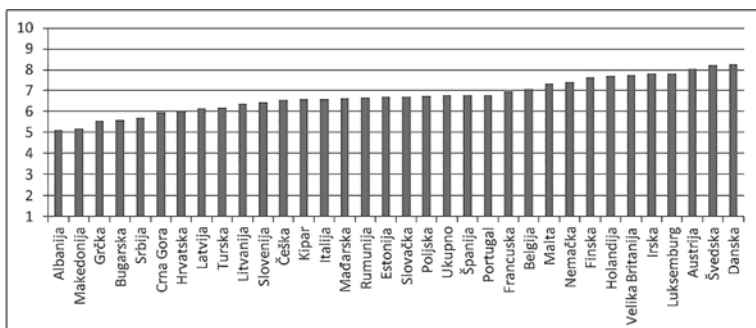
Zadovoljstvo životnim standardom se u okviru *European Quality of Life Survey* meri pomoću desetostepene skale, pri čemu 1 znači „Vrlo nezadovoljni“, a 10 „Vrlo zadovoljni“. Mogućnost zadovoljenja potreba domaćinstva meri se pomoću pitanja: „Domaćinstvo može imati različite izvore prihoda i u stvaranju tih prihoda može da učestvuje više članova domaćinstva. Razmislite o ukupnom prihodu Vašeg domaćinstva: da li je Vaše domaćinstvo u stanju da sastavi

kraj s krajem?" Pri tome, 1 znači „Vrlo lako“, a 6 „Uz velike teškoće“. Pitanje o poređenju finansijske situacije domaćinstva sa onom od dvanaest meseci meri se pomoću pitanja: „Kada uporedite finansijsku situaciju svog domaćinstva od pre 12 meseci sa sadašnjom, da li mislite da je Vaša finansijska situacija sada bolja, gora ili je ostala ista?“ Pri tome, 1 znači „Bolja“ 2 „Ista“, a 3 „Gora“. Najzad, zabrinutost o potencijalnoj nedovoljnosti prihoda u starosti meri se pitanjem: „Molim Vas da ocenite na skali od 1 do 10 koliko ste, ako ste uopšte, zabrinuti da Vaš prihod kada budete stari neće biti dovoljan“. Pri tome, 1 znači „Uopšte nisam zabrinut/a“, a 10 „Izuzetno zabrinut/a“.

Rezultati

U cilju utvrđivanja subjektivnog materijalnog blagostanja u Srbiji, kao i radi poređenja s drugim evropskim zemljama, korišćene su s jedne strane – aritmetičke sredine unutar svake od zemalja pojedinačno, a s druge – krostabulacije. Kada je u pitanju zadovoljstvo životnim standardom, ispitanici iz Srbije daju prosečnu ocenu od 5,7 na desetostepenoj skali. U odnosu na druge evropske zemlje, to je prilično nepovoljan rezultat, s obzirom na to da su životnim standardom manje zadovoljni ispitanici iz samo četiri zemlje. To su Bugarska (5,60) i Grčka (5,55), koje ne zaostaju mnogo za Srbijom, kao i Makedonija (5,17) i Albanija (5,10), koje u ovom pogledu relativno više zaostaju. Na drugoj strani, najzadovoljniji životnim standardom

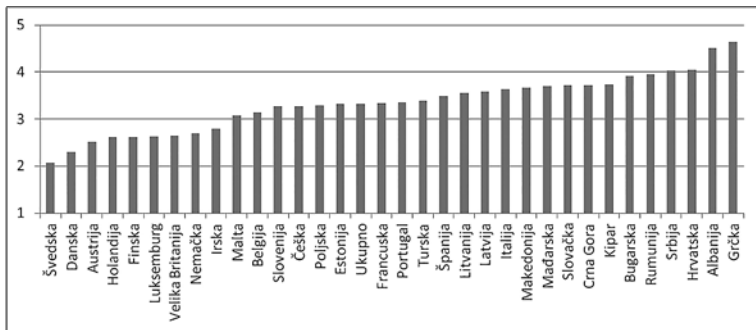
Grafikon 1. Zadovoljstvo životnim standardom prema zemljama (1 – Vrlo nezadovoljan, 10 – Vrlo zadovoljan).

od svih izučavanih populacija su ispitanici iz Danske (8,27) i Švedske (8,21), a zatim Austrije (8,05) (grafikon 1). Poređenja radi, skoro jedna četvrtina ispitanika iz Srbije ocenjuje svoje zadovoljstvo životnim standardom jedinicom, dvojkom ili trojkom na istoj skali, dok u Holandiji i Irskoj taj udeo iznosi oko 1,5%.

Što se tiče mogućnosti zadovoljenja potreba domaćinstva, ispitanici iz Srbije, uz one iz Hrvatske, takođe stoje na dnu ispitivanih zemalja, s prosečnom ocenom od oko 4 na šestostepenoj inverznoj skali (grafikon 2). Mogućnost zadovoljenja potreba kao teže ocenili su jedino ispitanici iz Grčke (4,65), i Albanije (4,51). Kao što je i očekivano na osnovu rezultata o zadovoljstvu životnim standardom, ispitanici iz Švedske (2,08), Danske (2,31) i Austrije (2,51) ocenjuju zadovoljavanje potreba svog domaćinstva kao najmanje teško. Tako, oko 42% domaćinstava iz Švedske potrebe zadovoljava veoma lako, dok isto važi za tek nepuna 2% domaćinstva iz Srbije.

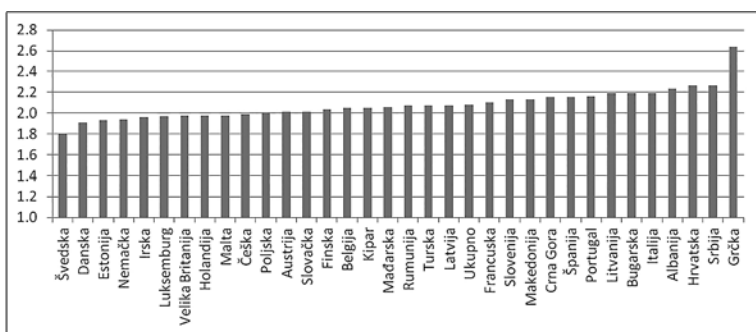
Grafikon 2. Samoprocena mogućnosti zadovoljenja potreba domaćinstva prema zemljama (1 – Vrlo lako, 6 – Uz velike teškoće).

Osim što je stanovništvo Srbije nezadovoljno svojom materijalnom situacijom kako apsolutno, tako i relativno (u odnosu na populacije drugih zemalja), podaci ukazuju i na širenje razlika u odnosu na 2015. godinu (grafikon 3). Naime, ispitanici iz Grčke (2,64) su jedini koji su u odnosu na ispitanike iz Srbije (2,27) finansijsku situaciju svog domaćinstva 2016. ocenili kao nepovoljniju nego u periodu od godinu dana ranije. Ispitanici iz Hrvatske (2,26) i Albanije (2,23) prosečno ocenjuju finansijsku situaciju svog domaćinstva u odnosu na pre godinu dana

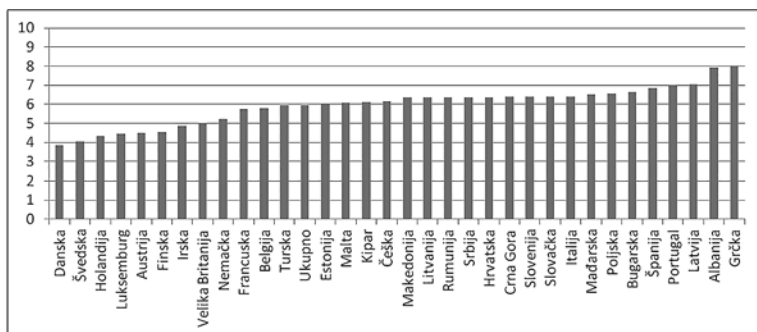
približno jednako negativno koliko ispitanici iz Srbije. Najzadovoljniji su finansijskom situacijom domaćinstva u poređenju sa periodom od pre dvanaest meseci ispitanici iz Švedske (1,81) (trećina ispitanika smatra svoju trenutnu situaciju boljom nego ranije) i Danske (1,91). Samo 7% uzorka iz Srbije smatra finansijsku situaciju boljom nego pre dvanaest meseci, a preko trećine uzorka kao lošiju.

Grafikon 3. Samoprocena finansijske situacije domaćinstva u poređenju sa onim od pre dvanaest meseci prema zemljama (1 – Bolja, 3 – Gora).

Najzad, loše materijalno stanje ispitanika iz Srbije odrazilo se i u pesimizmu u pogledu zabrinutosti za nedostatak prihoda u njihovom starom dobu (grafikon 4). Iako uzimajući u obzir ovaj pokazatelj stanovnici Srbije apsolutno prosečno ne stoje dobro (6,36), relativno nije toliko nepovoljna slika, jer su ispitanici iz trinaest zemalja još pesimističniji u tom pogledu. Ipak, to ne iznenađuje iz bar dva razloga. Prvo, vidljivo je veliko odstupanje najmlađe starosne kategorije (od 18 do 24 godine) među onima koji su izuzetno nezabrinuti u ovom smislu, što se može objasniti planovima u vezi sa emigracijom iz zemlje. Podaci ukazuju na ovakav trend i unutar drugih zemalja s trenutno velikim odlivom radne snage. Drugo, optimizam i materijalno blagostanje često ne koreliraju pozitivno. Ipak, na začelju, posmatrano prema ovom indikatoru, su: Grčka (8,00), Albanija (7,93) i Letonija (7,05). S druge strane, najoptimističniji u ovom pogledu su ispitanici iz Danske (3,85) i Švedske (4,06). Blizu 30% uzorka iz ove dve zemlje je ekstremno nezabrinuto u tom smislu, a nešto ispod 9% uzorka iz Srbije je izjavilo isto.

Grafikon 4. Samoprocena zabrinutosti o potencijalnoj nedovoljnosti prihoda u starosti (1 – Uopšte nisam zabrinut, 10 – Izuzetno sam zabrinut).

Rezultati generalno ukazuju na prilično nepovoljnu sliku materijalnog blagostanja u Srbiji, kako apsolutno, tako i relativno u poređenju s drugim evropskim zemljama. Posmatrano prema zadovoljstvu životnim standardom, mogućnošću zadovoljenja potreba domaćinstva i poređenju s finansijskom situacijom domaćinstva pre dvanaest meseci – Srbija se nalazi pri dnu evropske lestvice. Prema zabrinutosti u vezi s potencijalnim nedostatkom prihoda u starom dobu, stanovnici Srbije stoje nešto bolje, ali opet znatno lošije od većine zemalja.

Diskusija

Tokom postsocijalističke transformacije Srbija je uprkos velikim očekivanjima, kao pre toga i druge istočnoevropske zemlje, doživela ogroman pad industrijske proizvodnje, rast nezaposlenosti, visoku inflaciju i smanjenje realnih zarada i plata, a samim tim i pad materijalnog standarda najvećeg dela populacije. Iako je relativno kasno ušla u ove procese, Srbija nije iskoristila iskustva i izbegla greške odavno viđene u drugim postsocijalističkim zemljama. Dosad izrazito loše sprovedena postsocijalistička transformacija može se smatrati jednim od glavnih uzroka nepovoljne ekonomske situacije u Srbiji, a što se odražava i na nepovoljnu materijalnu situaciju najvećeg dela stanovništva.

Naime, rezultati dobijeni analizom subjektivnih indikatora materijalnog blagostanja u Srbiji pružaju sliku kakva se dobija i

pogledom na indikatore objektivnog tipa. Materijalno blagostanje u Srbiji mereno objektivnim indikatorima – takođe je na niskom nivou i apsolutno i relativno u odnosu na druge evropske zemlje. Najčešće korišćeni objektivni indikatori jasno ukazuju na to.

Prvo, kada se posmatraju podaci o medijani godišnjih prihoda, prema podacima iz *European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)*³, 2016. godine u Srbiji ona je iznosila 2.554 evra (što je oko 213 evra mesečno). U evrozoni, taj iznos je bio 18.230 evra, a u Švajcarskoj, gde je bio najviši – 44.134 evra. Shodno tome, oko jedne četvrtine stanovništva Srbije nalazi se u riziku od siromaštva (za granicu rizika prema ovoj metodologiji *EU-SILC* uzet je nivo prihoda ispod 60% medijane)⁴. Prema istim podacima, ovaj udeo je prethodnih nekoliko godina u Srbiji u blagom porastu i najveći je u odnosu na sve druge posmatrane evropske zemlje.

Drugo, podaci o stopi (ne)zaposlenosti takođe ne pružaju povoljnu sliku. Jer, prema podacima Međunarodne organizacije rada⁵, stopa nezaposlenosti u Srbiji je 2016. godine iznosila preko 15% ukupne radne snage, dok je stopa zaposlenosti iznosila nešto ispod 46% od ukupnog stanovništva starijeg od petnaest godina. Pri tome, prema ovoj klasifikaciji u zaposlene spadaju oni koji su uključeni u bilo kakvu kratkotrajnu proizvodnju dobra ili pružanja usluge u cilju sticanja plate ili profita.⁶

Najzad, prema podacima MMF-a⁷, Srbija poslednjih godina ostvaruje beznačajne, pa čak i negativne stope rasta.⁸ Tokom

³ http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en

⁴ <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

⁵ International Labour Organization, ILOSTAT database. Data retrieved in November 2017

⁶ Ovolika stopa nezaposlenosti rezultat je kontinuiranog dugoročnog pada proizvodnje, disproporcija u privredi, kao i korišćenja tržišta rada za rešavanje socijalnih problema (Paunović 2011). Osim toga, struktura nezaposlenosti je takođe nepovoljna – visok je udeo dugoročno nezaposlenih, od kojih mnogi postaju neaktivni, zatim, visok je udeo i nezaposlenih mladih i onih sa srednjim i nižim stepenom obrazovanja, a izražene su i velike regionalne nejednakosti u zaposlenosti (*ibid.*).

⁷ http://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEO_WORLD/SRB

⁸ Planirana stopa realnog rasta za 2018. je samo 3,5 procenata, što je niska stopa za zemlju na ovom nivou razvoja. Tim tempom, Srbija bi uhvatila priključak s prosekom Evropske unije za oko 60 ili više godina (Katić 2018b).

poslednje tri godine, veći rast su imale sve zemlje iz okruženja – dok slabije razvijene zemlje smanjuju zaostatak za Srbijom, koja u sve većoj meri zaostaje za razvijenim (Dušanić 2018).

Prema Dušaniću, Srbija je u periodu nakon Drugog svetskog rata prošla kroz tri faze sa uglavnom veoma negativnim ekonomskim posledicama (Dušanić 2017). Tokom prve faze, koja je trajala do 90-ih godina prošlog veka, usled manjih investicija u Srbiji u odnosu na druge jugoslovenske republike, privredni rast u Srbiji se stalno kretao ispod jugoslovenskog proseka i njena privreda beležila je sve veće zaostajanje. Druga faza, koja je trajala od 90-ih godina prošlog veka bila je obeležena ratovima i prilivom stotina hiljada izbeglica, ekonomskim sankcijama i gubitkom tradicionalnih tržišta, ogromnom hiperinflacijom, NATO agresijom, i samim tim, dodatnim urušavanjem privrede i dramatičnim osiromašanjem stanovništva. Treća faza započela je nakon 2000. godine, prihvatanjem neoliberalnog programa ekonomskih reformi, u čemu se takođe mogu najvećim delom naći uzroci sadašnje nepovoljne ekonomske situacije.

Kako navodi isti autor, ekonomiju Srbije danas karakteriše deindustrijalizovana privreda, izuzetno nizak nivo privredne aktivnosti, alarmantan broj nezaposlenih, a naročito mladih, slaba međunarodna konkurentnost i niz strukturnih neravnoteža, od kojih se posebno ističu visok nivo javnog i ukupnog spoljnog duga (Dušanić 2018). Glavne uzroke ovakvom stanju Dušanić vidi u prihvatanju principa tzv. Vašingtonskog konsenzusa nakon 2000. godine. Naime, od strane MMF-a, Svetske banke, Ministarstva finansija SAD i USAID, ovaj program je nametnut kao uslov za dodelu kredita Srbiji i njen pristup međunarodnom tržištu kapitala. Ključni principi programa su: budžetska (fiskalna) disciplina; usmeravanje javne potrošnje u oblasti koje daju visoku stopu ekonomskog povraćaja i imaju potencijal za pravedniju preraspodelu prihoda; poreska reformom se smanjuju poreske stope, a proširuje osnov za oporezivanje; ukidanje ograničenja kod formiranja kamatnih stopa; politika kompetitivnih deviznih kurseva; liberalizacija trgovinskih tokova; liberalizacija stranih direktnih ulaganja; privatizacija; deregulacija tržišta; zaštita privatne svojine⁹ (Katić 2009, prema Novaković 2017; Dušanić 2017).

⁹ Kako Dušanić navodi, stabilizacija se uglavnom svela na stabilan kurs dinara, odnosno politiku precenjenog kursa dinara koja je poskupela domaću robu na inostranom tržištu i destimulisala izvoz, a podsticala uvoz

U Srbiji je, kao i u drugim zemljama, primena ovog, tzv. neoliberalnog programa ekonomskih reformi, dovela do brojnih izrazito negativnih posledica: uništavanja domaće privrede usled preterane liberalizacije tržišta; rasta nezaposlenosti i siromaštva, u velikoj meri kao posledice preteranog forsiranja monetarne stabilnosti i davanja pogodnosti stranim investitorima i bankama; izostanak donošenja nacionalne strategije privrednog razvoja; uništavanja privrede sveopštom i brzom privatizacijom; rast socijalnih nejednakosti i sukoba, za koje sistem nema adekvatna rešenja; rasta zavisnosti države od centara finansijske moći; rasta javnog duga; uništavanja domaće poljoprivrede, koja je izložena žestokoj konkurenciji sa proizvođačima iz EU, a na koje odlazi najveći deo budžeta Unije, itd. (Novaković 2017).

Sprovođenje pomenutog skupa mera vodilo je dodatnom urušavanju već, u velikoj meri, urušene srpske ekonomije (Dušanić 2018). Ove mere su se tokom poslednje decenije prošlog veka već pokazale izuzetno neuspešnim u svim državama gde su primenjivane, a Srbija, koja je kasnila s primenom ovih mera u odnosu na druge istočnoevropske zemlje, kako je pomenuto, umesto da iskoristi iskustvo drugih, reforme je vršila na isti način i činila iste greške (Punović 2011). Iako je rast Srbije 2000. godine započeo s niske osnove, i bez sankcija, uz donacije i dodatno zaduživanje u inostranstvu od nekoliko milijardi dolara, i dodatne prihode od preko milijarde dolara od privatizacije, loša ekonomska politika je već posle tri godine dovela do ekonomske stagnacije, velike i rastuće nezaposlenosti, rasta spoljne zaduženosti, velikog spoljnotrgovinskog deficita itd. (Dušanić 2018). Još pre jedne decenije je bilo uveliko upadljivo da sredstva dobijena od kredita i privatizacije nisu bili racionalno korišćeni, čime se sprečavao rast privredne aktivnosti i zaposlenosti (Katić 2015).

Prema zvaničnim podacima, ukupan nivo javnog duga je i danas veoma visok, i na nivou od oko 60% BDP-a. Poređenja radi, krajem 2008. Srbija je bila pred finansijskim slomom iako je javni dug u

pošto je strana roba postala jeftinija. Time je porastao spoljnotrgovinski deficit i oslabila domaća proizvodnja. Stabilizacija i liberalizacija su dovele do obaranja vrednosti preduzeća koja su tokom masovne privatizacije prešla u ruke novih vlasnika po veoma niskim cenama. Pritom, ostvareni prihodi od privatizacije su se u najvećoj meri koristili za tekuću budžetsku potrošnju, a ne za privredni razvoj, što je proizvelo još veće deficite, kao i privid uspešnosti ekonomskih reformi (Dušanić 2017).

apsolutnom iznosu znatno niži nego danas – ispod 30% u odnosu na BDP (Katić 2018a). Dalje, intenzivno se zagovara razvoj zasnovan na stranim investicijama, što je često kontraproduktivno. Jer, povezanost između stope rasta i stranih investicija u tranzicionim zemljama prema rezultatima pojedinih istraživanja – pokazuje se kao negativna (Mencinger 2003).

Da bi se poboljšala ovakva ekonomska situacija, dovoljno je ugledati se na iskustva onih zemalja u razvoju koje su uspevale da ostvare veoma visoke dugoročne stope rasta. Iskustva postsocijalističkih država u reformama privrede ukazuju na neuspeh programa radikalnih ekonomskih reformi, kao i to da se pozitivni rezultati pojavljuju tek sa odustajanjem od toga kursa i razradom sopstvenih ekonomskih programa, a koji prvenstveno uzimaju u obzir specifičnosti sopstvene privrede (Dušanić 2017). Prema velikom istraživanju Komisije za rast i razvoj Svetske banke (*Commission on Growth and Development* 2008), od 1950. godine, ekonomije čak trinaest zemalja su porasle s godišnjom prosečnom stopom od 7% ili više u trajanju od bar dvadeset i pet godina. Tim tempom rasta, ekonomija se gotovo udvostručuje svake decenije. Iako su te zemlje imale specifičnosti i istorijska iskustva, sve ih je karakterisala jaka uloga države u ekonomiji (*ibid.*). U to spadaju odabir i podsticaj prioritarnih industrijskih sektora, kreiranje i sprovođenje odgovarajuće izvozne, finansijske, monetarne, investicione, stabilizacione i tehnološke politike, kontrola i centralno vođenje režima spoljne trgovine, deviznih kurseva i korišćenja inostranih kredita, politika supstitucije uvoza i snažne stimulacije izvoza, strogo kontrolisan i selektivan uvoz, čvrsta devizna kontrola, kao i korišćenje bankarskog (nacionalno očuvanog) sistema putem kreditne i kamatne politike kao glavne poluge državne stimulacije jednih i destimulacije drugih sektora, u cilju restrukturisanja privrede (Komazec 2015). Sprovođenje ovakve ekonomske politike bi posle relativno veoma kratkog perioda dovelo do značajnog poboljšanja materijalne situacije velikog udela stanovništva u Srbiji, mereno bilo subjektivnim, bilo objektivnim indikatorima.

LITERATURA

- Biswas-Diener Robert and Diener Edward. 2006. The Subjective Well-Being of the Homeless and Lessons for Happiness. *Social Indicators Research*. 762:185–205.
- Biswas-Diener Robert and Diener Edward. 2009. Making the Best of a Bad Situation: Satisfaction in the Slums of Calcutta. *Social Indicators Research Series Culture and Well-Being*. 261–278.
- Blanchflower David and Oswald, Andrew. 2004. Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*. 88. 1359–1386.
- Brüggen, Elisabeth, Hogleve, Jens, Holmlund, Maria, Kabadayi, Sertan, Lofgren, Martin. 2017. Financial well-being: A conceptualization and research agenda, *Journal of Business Research*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.013>
- Bruni Luigino and Porta Pier Luigi. 2005. Introduction. In: Bruni L., and Porta P. (eds) *Economics and happiness. Framing the analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- Bruni, Luigino and Porta, Pier Luigi. 2007. Introduction. In: Bruni L., and Porta P. (eds) *Handbook on the Economics of Happiness*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Commission on Growth and Development. 2008. *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*. Washington. DC: World Bank.
- Deaton Angus. 2008. Income, Health, and Well-Being around the World: Evidence from the Gallup World Poll. *Journal of Economic Perspectives*. 222, 53–72.
- Dunn Lucia and Mirzaie Ida. 2012. *Determinants of consumer debt stress: Differences by debt type and gender*. Columbus, OH: Working Paper. Ohio State University.
- Dušanić Jovan. 2017. *Bečarska ekonomija* (drugo izdanje). Beograd: Beogradska poslovna škola – Visoka škola strukovnih studija.
- Dušanić Jovan. 2018. *Zbog čega smo osuđeni na ekonomsko nazadovanje?* Dostupno na: <http://www.nspm.rs/ekonomska-politika/zbog-cega-smo-osudje-ni-na-ekonomsko-nazadovanje.html?alphabet=>
- Frey Bruno and Stutzer Alois. 2001. *Happiness & economics. How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being*. Princeton: Princeton University Press.
- Hansen Thomas, Slagsvold Britt and Moum Torbjørn. 2008. Financial satisfaction in old age: A satisfaction paradox or a result of accumulated wealth? *Social Indicators Research*. 892, 323–347.
- Hayo Bernd and Seifert Wolfgang. 2003. Subjective Economic Well-being in Eastern Europe. *Journal of Economic Psychology*. 24:329–48.
- Headey Bruce, Muffels Ruud and Wooden Mark. 2008. Money does not buy happiness: Or does it? A reassessment based on the combined effects of wealth, income and consumption. *Social Indicators Research*. 87:65–82.

- Howell Ryan and Howell Colleen. 2008. The relation of economic status to subjective well-being in developing countries: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*. 134:536–560.
- Hubler Daniel, Burr Brandon, Gardner Brandt, Larzelere Robert and Busby Dean. 2016. The intergenerational transmission of financial stress and relationship outcomes. *Marriage and Family Review*. 52:373–391.
- Inglehart Ronald and Welzel Christian. 2005. *Modernization, cultural change, and democracy - the human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart Ronald. 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Katić Nebojša. 2015. Beogradska lakirovka. U: *Iz drugog ugla*. Beograd: Catena Mundi.
- Katić Nebojša. 2018a. Između stvarnosti i iluzija: Bilans stanja ekonomije u Srbiji. U: *Surovi novi svet*. Beograd: Catena Mundi.
- Katić Nebojša. 2018b. Prepisanje bez razumevanja. U: *Surovi novi svet*. Beograd: Catena Mundi.
- Komazec Slobodan. 2015. Neoliberalizam, kriza i neokolonijalizam. *Nacionalni interesi*. 221: 15–49.
- Mencinger Jože. 2003: Does foreign direct investment always enhance economic growth? *Kyklos*. 56:493–510.
- Mentus Vladimir. 2017. *Validnost i pouzdanost subjektivnih indikatora blagostanja u sociološkim istraživanjima – merenje zadovoljstva životom*. Sociološki pregled. LI 1:157–180.
- Noll Herbert. 2013. Subjective Social Indicators: Benefits and Limitations for Policy Making – An Introduction to this Special Issue. *Social Indicators Research*. 1141:1–11.
- Novaković Nada. 2017. *Radnički štrajkovi i tranzicija u Srbiji od 1990. do 2015. godine*. Beograd: Rosa-Luxemburg-Stiftung Southeast Europe. Beograd: Institut društvenih nauka.
- OECD 2011. *Compendium of OECD well-being indicators*. OECD Publishing. Paris.
- OECD 2013. *OECD Framework for Statistics on the Distribution of Household Income, Consumption and Wealth*. OECD Publishing Paris.
- Oishi Shigehiro, Diener Edward, Lucas Richard and Suh Eunkook. 2009. Cross-Cultural Variations in Predictors of Life Satisfaction: Perspectives from Needs and Values. *Social Indicators Research Series Culture and Well-Being*. 109–127.
- Paunović Sanja. 2011. *Uloga MMF u savremenoj ekonomskoj krizi*. Beograd: Savez samostalnih sindikata Srbije.
- Proto Eugenio and Rustichini Aldo. 2013. A Reassessment of the Relationship between GDP and Life Satisfaction. *PLoS ONE*. 811:e79358.

- Rammstedt Beatrice. 2009. Subjective Indicators. *RatSWD Working Paper Series*. 119. Berlin: Rat für Sozial- und Wirtschaftsdaten.
- Schyns Peggy. 2002. Wealth of nations, individual income and life satisfaction in 42 countries: A multilevel approach. *Social Indicators Research*. 5:5–40.
- Sirgy Joseph. 2018. The Psychology of Material Well-Being. *Applied Research in Quality of Life*. vol. 132. 273–301.
- Šoltés Vincent, Nováková Bibiána and Szabo Zsuzsanna Katalin. 2018. A Comparative Study on Satisfaction with Current Standard of Living and its Effects on Overall Life Satisfaction: Case of Romania. V4 and EU-15. *Quality Innovation Prosperity*. 221:58–72.
- Stiglitz Joseph, Sen Amartya and Fitoussi Jean-Paul. 2009. *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Dostupno na: http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/documents/rapport_anglais.pdf
- Taft Marzieh, Kalantarie Hosein, Zare Zardeini, Mehrizi Seyyed, Mohammad Tabatabaei and Roshan Abdoreza. 2013. The relation between financial literacy, financial wellbeing and financial concerns. *International Journal of Business and Management*. 811: 63–75.
- United States Consumer Financial Protection Bureau. 2015. *Financial well-being: The goal of financial education*. Dostupno na: www.consumerfinance.gov/data-research/research-reports/financial-well-being/
- Veenhoven Ruut. 2005. Apparent quality-of-life in nations: How long and happy people live. *Social Indicators Research*. 711:61–86.
- Vera-Toscano Esperanza, Ateca-Amestoy Victoria and Serrano-del-Rosal Rafael. 2006. Building financial satisfaction. *Social Indicators Research*. 77:211–243.
- Vladislavljević Marko and Metnus Vladimir. 2018. The Structure of Subjective Well-Being and Its Relation to Objective Well-Being Indicators: Evidence from EU-SILC for Serbia. *Psychological Reports*. online first. doi: 10.1177/0033294118756335
- Xiao Jing Jian, Tang Chuanyi and Shim Shim. 2009. Acting for Happiness: Financial Behavior and Life Satisfaction of College Students. *Social Indicators Research*. 921:53–68.

Vladimir Mentus

**MATERIAL WELL-BEING IN SERBIA –
SUBJECTIVE INDICATORS**

Abstract

This paper examines material well-being in Serbia measured by subjective indicators. The data comes from the last round of the European Quality of Life Survey, from 2016. Examined indicators are: satisfaction with standard of living, self-assessment of the households' ability to make ends meet, self-assessment of the current households' financial situation compared to the situation twelve months ago, and the concern

about the potential insufficient personal income in old age. The results indicate a generally unfavorable situation of subjective material well-being in Serbia. In addition, a comparative analysis of material well-being in Serbia compared to other European countries is examined, measured by the same indicators. It shows relatively unfavorable situation in Serbia. In the discussion, the main explanations of the unfavorable situation of material well-being in Serbia are provided, that are based on the analysis of general economic policy in Serbia over the last two decades.

Key words: material well-being, Serbia, subjective indicators, Europe.